

"אין אנחנו יכולים לסגור בפניהם את הדלת" מפלגת העבודה והחלטה לצרף לשורותיה חברים ערבים

עד סוף שנות ה-80 של המאה העשרים לא התקיימו במערכת הפוליטית הישראלית מפלגות ערביות. פוליטיקאים ערבים היו חברים בחלק מהמפלגות הציוניות, ברשימות ערביות שנלוו למפלגות ציוניות או במפלגות יהודיות-ערביות (המפלגה הקומוניסטית לגלגוליה, למשל). מפא"י והיורשת הפוליטית שלה, מפלגת העבודה, שהיו עד שנת 1977 המפלגות הדומיננטיות בישראל, לא אפשרו עד שנות ה-70 לנציגים ערבים להצטרף כחברים, ותחת זאת הן הקימו עבורם רשימות לוויין נפרדות. הרשימות הערביות פעלו בחסותן של מפא"י ושל מפלגת העבודה והיו מריונטות שלהן בכל המובנים. המהפך בייצוג הפוליטי של האזרחים הערבים במדינת ישראל חל בינואר 1988, כאשר חבר הכנסת עבד אל-והאב דראושה פרש ממפלגת העבודה והקים את "המפלגה הדמוקרטית הערבית" שהייתה למפלגה הערבית הראשונה בישראל.

ואף-על-פי שבמגילת העצמאות הובטח לאזרחים הערבים שוויון בייצוג הפוליטי, שתי המפלגות אימצו מדיניות מדירה ביחס לתומכיהן מקרב האזרחים הערבים: אלה התבקשו לתמוך בקלפי במפא"י/מפלגת העבודה או בבאות כוחן רשימות הלוויין הערביות, אולם שערי המפלגות עצמן היו סגורים בפניהם במשך עשרות שנים.

מאמר זה עוסק בדיונים הפנימיים שהתקיימו מאז שנות ה-50 במפא"י ובמפלגת העבודה בסוגיית שילובם של האזרחים הערבים ובכלל זה מוסלמים, נוצרים ודרוזים. הוא סוקר מאפיינים כלליים של רשימות הלוויין הערביות שהקימו מפא"י בשעתה ולאחר מכן מפלגת העבודה, את מעמדם של חברי הכנסת מטעם הרשימות, וגם טענות שהעלו תומכים ערבים של מפא"י ושל מפלגת העבודה בנוגע להדרה שנקטו המפלגות ביחס אליהם. המאמר מתמקד בנייתוח עמדותיהם של בכירים במפא"י ובמפלגת העבודה בשאלה אם יש מקום לצרף ערבים אל המפלגות, מתנגדים מול תומכים, ובמניעים שהביאו בסופו של דבר להמרת מדיניות ההדרה הפוליטית של האזרחים הערבים בשילובם בשורות המפלגות עצמן. כמו כן דן המאמר באופן שבו בוצע השילוב הלכה למעשה.

נושא זה מקבל ערך מוסף לאור ההתפתחויות בפוליטיקה הערבית בישראל בשנים האחרונות: היחלשותה

בחודש מרס 1970 נפל דבר במפלגת העבודה הישראלית. מפלגת השלטון, שהייתה חלק מ"המערך" שהוקם שנה קודם לכן עם מפ"ם, פרסמה הודעה לעיתונות ומסרה שהוחלט לשלב בשורותיה אזרחים לא-יהודים אשר שירתו בכוחות הביטחון, קרי דרוזים, צ'רקסים וכן מספר מצומצם של מוסלמים ונוצרים. שלוש שנים מאוחר יותר, במאי 1973, הוחלט במפלגת העבודה לקבל כל אזרח ערבי המזדהה עם עקרונות המפלגה. שתי ההחלטות התקבלו לאחר ויכוחים ודיונים ארוכים, חלקם סוערים, שהתקיימו במשך שנים ארוכות בקרב חברי מפא"י והיורשת הפוליטית שלה, מפלגת העבודה.

היו אלה החלטות פורצות דרך, שכן מפלגת העבודה, אשר נוסדה בינואר 1968, וקודמתה מפא"י לא אפשרו במשך השנים לתומכיהן הערבים להצטרף לשורותיהן, ותחת זאת הקימו עבורם רשימות לוויין נפרדות שחבריהן היו מריונטות של המפלגות המייסדות. בסתירה להגדרתן של מפא"י ושל מפלגת העבודה כמפלגות סוציאליסטיות,

ד"ר אורנה כהן היא עמיתת מחקר במכון למחקר על שם הרי"ס. טרומן למען קידום השלום, האוניברסיטה העברית בירושלים.

orana.cohen@mail.huji.ac.il

חבר הכנסת לביב חוסיין אבו רוכן מעוספיא נשבע אמונים למדינת ישראל במושב פתיחת הכנסת הרביעית בירושלים. מימינו: חבר הכנסת מחמוד נאשף, נובמבר 1959

של ההשתלבות הערבית במפלגות בעלות אוריינטציה ציונית והקמת מפלגות ערביות מזה, התגברות הנטייה שלא לקחת חלק בפעילות הפוליטית הממוסדת ולהחרים את הבחירות לכנסת מזה, וכמו כן הקמתה של הרשימה המשותפת בינואר 2015 בעקבות טענות בדבר ניסיונות להדיר את האוכלוסייה הערבית מהפוליטיקה הישראלית.

האזרחים הערבים ופעילותם הפוליטית בחסות מפא"י ומפלגת העבודה

בקיץ 1949, עת נחתם הסכם שביתת הנשק האחרון בין ישראל למדינות ערב, מנו הערבים שהתגוררו באזורים שהשתייכו עתה למדינת ישראל כ-156 אלף איש, זאת מתוך כ-860 אלף תושבים פלסטינים שהתגוררו ערב המלחמה בשטחיה של ארץ ישראל המנדטורית. בנוסף להפיכתה מרוב למיעוט, הייתה החברה הערבית בישראל לאחר קום המדינה חסרת מוסדות קהילתיים וחסרת מנהיגות חברתית, כלכלית, פוליטית ודתית, שכן מרבית ההנהגה הפלסטינית עזבה את הארץ במהלך המלחמה.

במשך רוב השנים הנדונות במאמר זה הייתה האוכלוסייה הערבית במדינת ישראל נתונה לפיקוחו של ממשל צבאי, אחד המנגנונים שבאמצעותם פיקח הממסד הישראלי על האזרחים הערבים ברמה היומיומית ובכל תחומי החיים כמעט. הממשל הצבאי הוקם בספטמבר 1948 ובוטל סופית בנובמבר 1966. הוא היה חלק מהמדיניות שראתה באוכלוסייה הערבית גיס חמישי בפוּטנציה, זאת בשל היותה חלק מהאומה הערבית ובעקבות המצב המלחמתי הכמעט תמידי שמדינת ישראל הייתה נתונה בו מול המדינות הערביות השכנות. שנה לאחר ביטול הממשל הצבאי פרצה מלחמת ששת הימים. למלחמה הייתה השפעה מכרעת על המפה הפוליטית בישראל, על החברה הישראלית כולה ועל האוכלוסייה הערבית באופן מיוחד. בראש ובראשונה, היה זה בעקבות הסרת המחיצות שהתקיימו מאז הקמתה של מדינת ישראל בין הפלסטינים שהתגוררו משני עברי הקו הירוק. בשל כך ניכרה בקרב הערבים אזרחי ישראל התעוררות לאומית פלסטינית. עשור מאוחר יותר, במרס 1976, התרחשו אירועי "יום האדמה" הראשון, ובהם נהרגו שישה מפגינים ערבים מירי כוחות הביטחון במהלך מחאה על הפקעת אדמות.

מפלגת פועלי ארץ ישראל, או בשמה המקוצר מפא"י, וכמוהו מפלגת העבודה היו המפלגות הדומיננטיות בישראל עד המהפך שהעלה לשלטון את מפלגת הליכוד (1977). מפא"י נוסדה בשנת 1930 והתקיימה עד שנת 1968. היא הייתה המפלגה הגדולה ביישוב היהודי בארץ ישראל, ולאחר הקמת המדינה הייתה למפלגת השלטון. מפלגת העבודה הייתה ממשיכת דרכה של מפא"י ההיסטורית. היא הוקמה בינואר 1968 כאיחוד בין מפא"י לבין שתי מפלגות נוספות:

רפ"י (רשימת פועלי ישראל, שחבריה פרשו ממפא"י בשנת 1965) ואחדות העבודה-פועלי ציון. האחרונה התפצלה בשנת 1954 ממפ"ם, מפלגה סוציאליסטית שבעשורים הראשונים של המדינה הייתה חברה בחלק מהממשלות לצד מפא"י ומפלגות אחרות.

מפא"י ומפלגת העבודה היו גם המפלגות האקטיביות ביותר הן בנוגע לגיוס קולות אזרחים ערבים כמצביעים בקלפי והן באשר לשילובם של נציגים ערבים כחברי כנסת מטעמן, בדרך-כלל ברשימות לוויין ערביות נפרדות ורק החל משנות ה-80 במפלגת העבודה עצמה. מפלגות ציוניות אחרות הקימו אף הן רשימות לוויין ערביות לאורך השנים, אולם דרכן אל הכנסת לא צלחה והן לא עברו את אחוז החסימה.

רשימות הלוויין הערביות היו התארגנויות פוליטיות שכללו נציגים מוסלמים, נוצרים ודרוזים ופעלו בכנסת בחסות מפא"י ומפלגת העבודה מאז שנת 1949, עם כהונתה של הכנסת הראשונה ("האספה המכוננת"), ועד שנות ה-80. מדי מערכת בחירות הציעו בכירי מפא"י ומפלגת העבודה כמה רשימות לוויין, אף שלא התקיימו ביניהן הבדלים מהותיים. הם גם היו אלה שקבעו את שמות הרשימות, את הרכבן ואפילו את מצען, והחליטו מי יהיו המועמדים ברשימות הערביות. האחרונים נבחרו על-פי יכולתם הצפויה לגייס קולות מצביעים, וגם הודות לניסיון לגמול למשפחות שסייעו בצורות שונות לממסד הישראלי. יכולתם של המועמדים לתפקיד חבר כנסת להתאים עצמם לאינטרסים של המפלגה הייתה אף היא בעלת חשיבות ניכרת. פעילי מפא"י ומפלגת העבודה לא הסתירו את העדפתם למועמדים שיהיו תלויים במפלגה ולא יפעלו באורח עצמאי, ומנו קריטריון חשוב נוסף: על חבר הכנסת ברשימות הלוויין הערביות היה לגלות נאמנות למדינה ולהימנע משאיפות לפעילות פוליטית עצמאית בעלת גוון לאומי.

אף-על-פי שרשימות הלוויין הערביות התמודדו בבחירות לכנסת כרשימות נפרדות ממפא"י וממפלגת העבודה, הרי מידת עצמאותם של חברי הכנסת מטעם הרשימות מוטלת בספק. במידה רבה ראשי מפא"י ומפלגת העבודה "ניהלו" את פעולותיהם של חברי הרשימות, ובין היתר נתנו להם הנחיות כיצד להצביע בסוגיות שונות שעמדו לדיון במליאת הכנסת. יש לציין שרוב חברי רשימות הלוויין הערביות לא היו בקיאים בשפה העברית ונאלצו להיעזר במתורגמנים מטעם הכנסת. אין ספק שהתלות הזאת שירתה את מדיניות הבידוד והשליטה של מפא"י ביחס לנציגים הפוליטיים של הרשימות הערביות מטעמן.

המציאות ששררה במדינת ישראל לאחר הקמתה, ובכלל זה עצם קיומו של הממשל הצבאי, על המגבלות השונות שנבעו ממנו, השליכו באורח ניכר גם על הפעילות הפוליטית של הערבים אזרחי ישראל. יכולת ההתארגנות הפוליטית שלהם שלא בחסות הזרם הציוני הייתה מוטלת בספק במשך שנים

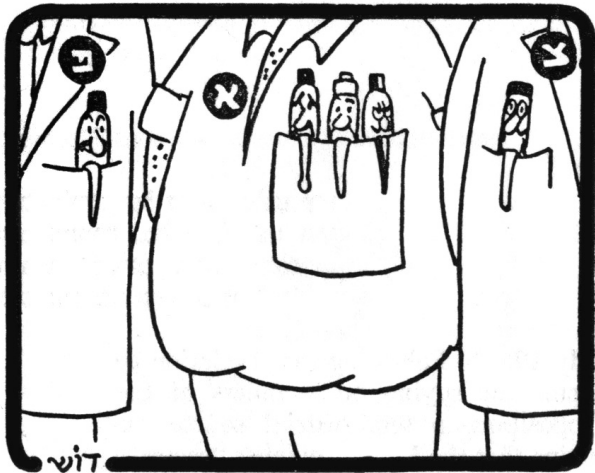

ביקור נשיא המדינה יצחק בן-צבי ורעייתו רחל ינאית ביישוב בקה אל-גרבייה, בלוויית חבר הכנסת פארס חמדאן, ספטמבר 1956

למשל, מדובר היה במוצע הגבוה מ-80 אחוזי תמיכה. הדבר נבע גם מפעילות מסיבית של מפא"י לעידוד הצבעה בעבורה או בעבור הרשימות הערביות שפעלו בהשראתה. בראש ובראשונה, מדובר היה בפעולות שכנוע שערכו בכירים במפא"י ובמפלגת העבודה בקרב האזרחים הערבים. לפני כל מערכת בחירות דאגו מפא"י ומפלגת העבודה להציג את הקשר שבין חברי רשימות הלוויין לדמויות מרכזיות בחיי המדינה: ראש הממשלה, שר החוץ, שר המשטרה, שר האוצר ועוד. האחרונים הפגינו נוכחות באספות בחירות של רשימות הלוויין וקראו לאזרחים הערבים להצביע בעבורן. מפא"י, ומאוחר יותר גם מפלגת העבודה, ניצלו את שליטתן במוסדות המרכזיים של המדינה כמו ההסתדרות, קופת חולים, משרדי הממשלה, הממשל הצבאי וכיוצא בזה כדי להשפיע על הצבעת הערבים בקלפי. באי הכוח של המפלגות לא נמנעו גם מהפעלת לחצים על האזרחים הערבים ואף מהשמעת איומים תוך קריאה להצביע לרשימות הערביות. הם עשו זאת, למשל, תוך ניצול יכולתם לשלוט בחלוקת

ארוכות. הקמתן של מפלגות ערביות הייתה בלתי-אפשרית כמעט, וגם כאשר הן הוקמו – דרכן אל הכנסת לא צלחה. כך היה, למשל, במקרה של "הרשימה הערבית הסוציאליסטית" שהקימו חברי תנועת אל-ארד' (1965) ובמקרים נוספים אחרים. רק בשנת 1988, ארבעה עשורים לאחר הקמת מדינת ישראל, נוסדה המפלגה הערבית הראשונה. עד אז רוב הערבים שכינה בכנסת במשך השנים (24 במספר מתוך 30 חברי כנסת ערבים בסך הכול) היו חברים במפלגות שהיו חלק מהגוש הציוני בכנסת, קרי מפלגות ציוניות ורשימות לוויין ערביות מטעם מפא"י או מפלגת העבודה. חלק קטן מחברי הכנסת הערבים עד 1988, שישה חברי כנסת, היו אנשי המפלגה הקומוניסטית היהודית-ערבית על גלגוליה השונים (מק"י ובהמשך רק"ח וחד"ש) והמפלגות היהודיות-ערביות של"י ו"הרשימה המתקדמת לשלום".

שיעורי ההצבעה של האזרחים הערבים לרשימות הנספחות למפלגות הציוניות וגם למפלגות הציוניות עצמן היו גבוהים יחסית. במסגרת הבחירות לכנסת בשנות ה-50,

קריקטורה מאת דוש (קריאל גרדוש) המציגה את חמש הרשימות הערביות כמצוינות בכיסן של המפלגות היהודיות הגדולות, מערב, יוני 1956

או מפלגת העבודה (ראו **ארכיון מפלגת העבודה**, תיק מס' 148-1957-926-2, 4 במאי 1962). כבר במחצית שנות ה-50 הם טענו שבכירי המפלגות, כולל ראש הממשלה, אינם משתפים אותם שיתוף של ממש בעשייה הפוליטית, ואף מונעים מהם להעלות לסדר היום של הכנסת הצעות שונות הנוגעות למעמד האזרחים הערבים. במפא"י ובמפלגת העבודה אישרו שכך אכן היו פני הדברים. בסוף שנות ה-50 התייחס מרדכי נמיר, יושב ראש ועדת מפא"י לענייני ערבים, לסוגיית הקשרים בין חברי מפא"י לחברי הרשימות הערביות ותיאר אותה במילים "בעיה קשה ביותר" (שם, 30 בינואר 1958). יושב ראש סיעת מפא"י בכנסת, חבר הכנסת עקיבא גוברין, העיד בשנת 1962 שהוא מתחמק משיחה עם חברי כנסת ערבים, וטען שהסיבה לכך היא נטייתם של חברי הרשימות להעלות בפניו סוגיות בעניינים שמפא"י טרם הכריעה בהם. גם אבא חושי, מראשי הפעילים במפא"י בקרב האוכלוסייה הערבית עוד טרם הקמת המדינה ומקובעי המדיניות של המפלגה בתחום זה במשך שנים ארוכות, סיפר בשנות ה-60 המוקדמות על תלונות של חברי הכנסת הערבים, ולפיהן חברי מפא"י אינם משוחחים אתם במזנון הכנסת, בניגוד לחברי כנסת מכל שאר המפלגות. הנמוק: חוסר ידיעת השפה הערבית.

תלונותיהם החוזרות ונשנות של חברי הכנסת הערבים ואזהרתו של מרדכי נמיר שלפיה חברי הכנסת של הרשימות הנלוות עומדים בפני מצב של תסיסה נגד מפא"י עשו את שלהן. בעקבות זאת, באפריל 1962 קיבלה ועדת מפא"י לענייני ערבים מספר החלטות: חברי הכנסת של המפלגה יסבירו פנים לחברי הכנסת של הרשימות הערביות, וחברי הנהלת הסיעה בכנסת ייפגשו עמם באופן קבוע. החלטה נוספת הייתה כי חברי הכנסת של מפא"י, על השרים

המזון לתושבי המדינה (יש לזכור שבשנים 1949-1959 התקיים בישראל משטר צנע), בהענקת או במניעת הפניה למקומות תעסוקה, ובאמצעות דרך מקורית נוספת: אנשי מפא"י חילקו למצביעים מבעוד מועד פתקי הצבעה של הרשימות, וסימנו את פתקי ההצבעה בצורות מסוימות. למשל, ראש כל משפחה מורחבת קיבל לידיו פתקי הצבעה שנכתבו בעברית בלבד ובכתב יד, או בערבית בדפוס, או בערבית ובעברית גם יחד וכך הלאה. הסימון אפשר לנציגים מטעם מפא"י לפקח בהמשך על ההצבעה, וכך אכן היה. תמיכתו של הציבור הערבי במפא"י, במפלגת העבודה וברשימות מטעמן הצטמצמה משמעותית לאורך השנים במקביל להתגברות כוחן של המפלגות הקומוניסטיות (מק"י, רק"ח וחד"ש בשעתן), ולא פחות מכך, בהשפעתם של שינויים ואירועים מרכזיים שחלו בחייהם של האזרחים הערבים בישראל. הבולטים שבהם היו ביטול הממשל הצבאי ביישובים הערביים בשנת 1966 ומלחמת ששת הימים שפרצה בקיץ 1967.

גורמים נוספים להתרחקותם של המצביעים הערבים ממפלגת העבודה (כמו גם מהמפלגות הציוניות האחרות) היו פלורליזם פוליטי – שהתבטא בהקמתן של מפלגות חדשות, כמו המפלגה היהודית-ערבית "הרשימה המתקדמת לשלום" שהיה לה ייצוג בכנסת האחת-עשרה ובכנסת השתים-עשרה (1984-1992) – וכן ההתעוררות הדתית-מוסלמית ברחוב הערבי. מנגד, בשנות ה-70 המוקדמות החלה בקרב האוכלוסייה הערבית התארגנות פוליטית לאומנית (במישור המוניציפלי בעיקר) בשם "בני הכפר". אנשיה ראו בעצם קיומה של מדינת ישראל, מדינה יהודית וציונית, מעשה שאינו לגיטימי, והם דגלו בהקמתה של מדינה חילונית דו-לאומית תחתיה. מסגרות נוספות שבהן התארגנו האזרחים הערבים החל משנות ה-70 היו "הוועד הארצי של ראשי הרשויות המקומיות הערביות בישראל" וכן "ועדת המעקב העליונה של הערבים בישראל", שהוקמו בשנים 1974 ו-1982 בהתאמה, וגם ארגונים ומוסדות אחרים שהוקמו ברבות השנים בידי אזרחים ערבים במטרה לפעול להשוואת מעמדם לזה של הרוב היהודי. בנוסף, בסוף שנות ה-60 ובראשית שנות ה-70 נטשו צעירים ישראלים רבים, לאו דווקא ערבים, את מפלגת העבודה לטובת מפלגות אחרות, חלקן חדשות. במפלגת העבודה עצמה ניכרו חילוקי דעות במגוון של נושאים, ובכלל זה בשאלת הנהגתה של המפלגה ואף בנושאי חוץ וביטחון, בין פעילים ותומכים במפלגה בעלי דעות אקטיביסטיות-נציונות לבין בעלי דעות יוניות.

מעמדם של חברי רשימות הלויין

חברי הכנסת מטעם רשימות הלויין הערביות התלוננו לא אחת על כך שהם משמשים אך ורק "מכונה להרמת ידיים", דהיינו נדרשים להצביע בכנסת על-פי צורכי מפא"י

שביניהם, יערכו ביקורים שוטפים ביישובים הערביים. הצורך לגלות יחס ידידותי כלפי חברי הכנסת של רשימות הלוויין עלה שוב ושוב בדיוני מפא"י ולאחר מכן מפלגת העבודה, וניתן ללמוד מכך שבפועל לא באו ההחלטות או ההמלצות הקודמות לידי ביטוי מעשי.

עוד בשנות כהונתה של הכנסת השנייה (1951-1955) הביעו חלק מחברי הכנסת של הרשימות המזוהות עם מפא"י רצון להשתלב ברשימת המפלגה לכנסת ולא לכהן ברשימות נפרדות. בניגוד להם, חברי כנסת אחרים מרשימות לוויין לא הביעו עניין בהצטרפות למפא"י, שכן ההופעה הנפרדת במסגרות ערביות ובמספר רשימות המתחרות זו בזו נתפשה אצלם דווקא כבסיס לכוחם. החל משנות ה-60 המוקדמות הפנו אזרחים ערבים – במיוחד הצעירים שבהם – קריאות למפא"י (ובהמשך גם למפלגת העבודה) להפסיק את שיטת רשימות הלוויין ולשלב את הערבים בשורות המפלגות עצמן. נוסף על יציאתם נגד ההפרדה ממפא"י או ממפלגת העבודה ונגד יחסן של המפלגות כלפי חברי רשימות הלוויין הערביות, בני הדור הערבי הצעיר לא ראו בחברי הרשימות הערביות את נציגיהם. הם מחו על פעילותם המצומצמת בכנסת ותבעו לראות במקומם בכנסת נציגים אחרים, צעירים ונמרצים. בקריאה הערבית הכללית להשתלב בשורות מפלגת העבודה נשמע גם קולם של הדרוזים, שאחרי המלחמות בשנת 1967 ובעיקר בשנת 1973, תבעו להפסיק את האפליה הנהוגה נגד מי שמילאו את חובתם למדינה והוכיחו נאמנות גם במהלך המלחמות. בקיץ 1967 מצאו רבים בקרב אוהדי מפא"י הדרוזים עידוד בהכרזתו של ראש הממשלה לוי אשכול להעביר את הטיפול באוכלוסייה הדרוזית מהמחלקות לטיפול בענייני ערבים במשרדים הממשלתיים אל המחלקות הכלליות. הם היו משוכנעים שצעד זה יקרב אותם אל החברות במפלגה עצמה כשוויים בין שווים.

מאוחר יותר הושפעו הצעירים הערבים גם מכינונו של "המערך", איחוד פוליטי בין מפלגת העבודה למפ"ם שהתקיים החל משנת 1969. רשימת המערך לכנסת כללה את חבר מפ"ם עבד אל-עזיז זועבי, אולם בו בזמן המשיכה מפלגת העבודה להקים בעבור תומכיה הערבים רשימות נפרדות ולא שילבה ערבים בשורותיה. חלקים לא-מבוטלים בקרב האזרחים הערבים, ובכלל זה חברי רשימות לוויין, הגיבו בביקורת קשה. "טעות נוראה", כינו חברי הכנסת אליאס נַחְ'לָה וג'בר מוּעַדִי את צירופו של זועבי ממפ"ם לרשימת המערך (ראו **ארכיון מפלגת העבודה**, תיק מס' 570-1968-932-2, 30 בספטמבר 1968). סלים ג'ובראן, פעיל ותיק ומרכזי במועצת פועלי חיפה, כתב על כך למוזכ"ל מפלגת העבודה אהרן ידלין: "הציבור הערבי במדינה יקבל בשמחה הכללת נציגים ערבים ברשימת המערך, אולם ציבור זה אינו יכול להבין הכללת נציגים ערבים ברשימת המערך ואחרים ברשימות הערביות. ונשאלת השאלה: האם ישנם

ערבים סוג א' וערבים סוג ב'?" (שם, תיק מס' 3-1973-15-4, 17 באוגוסט 1973). יש לציין ששיבוצו של זועבי ברשימת המערך עוררה בזמנו אי-נוחות גם בקרב ראשי המחלקה הערבית במפלגת העבודה. לפיכך הם הציעו לראשי מפ"ם לשקול את הקמתה של רשימת לוויין ערבית מטעם המערך, ובה ישתתף גם עבד אל-עזיז זועבי. במפ"ם דחו בתוקף את ההצעה והבהירו ששיתוף מועמדים ערבים ברשימת המפלגה לכנסת הוא עניין מהותי.

בה בעת שמפא"י ומפלגת העבודה נמנעו משילוב נציגים ערבים במפלגות עצמן, מפלגות ציוניות אחרות פעלו באופן שונה. מפ"ם, אחדות העבודה-פועלי ציון ותנועת החרות הדירו אף הן בשנות הפעילות הראשונות של הכנסת את האזרחים הערבים משורותיהן והקימו בשבילים רשימות נפרדות. ואולם, משהתמודדותן של רשימות הלוויין מטעמן לא הניבה את התוצאות המיוחלות והרשימות לא זכו לייצוג בכנסת, הציבו שלוש המפלגות מועמדים ערבים ברשימותיהן לכנסת. מפ"ם עשתה זאת החל ממערכת הבחירות לכנסת השנייה (1951), ושנה לפני תום הקדנציה של הכנסת החמישית (1964) התפטרו מכהונתם שניים מחברי הכנסת של אחדות העבודה-פועלי ציון על מנת שהמועמד הערבי שהוצב אחריהם ברשימה יכהן בכנסת. תנועת החרות שילבה אזרחים ערבים במקומות ריאליים ברשימותיה לכנסת משנות ה-70 המוקדמות ואילך. יותר מכך: איתן לבני, חבר כנסת ומהפעילים המרכזיים בתנועה, ביקר בשנת 1977 את קיומם של הדיונים במפלגת העבודה בסוגיית מקומם של חברי ערבים במפלגה. "[...] אצל תנועת החרות הבעיה הזאת לא הייתה קיימת", הדגיש לבני. הוא הוסיף: "ערבים או דרוזים היו תמיד חברי מוסדות תנועת החרות, צירים בוועידות, חברי מועצה ארצית, חברי מרכז [...]". שכנענו את השותפים שלנו וגח"ל שההתנהגות הטובה ביותר היא לא להקים רשימות נפרדות. [...] אזרחים מוסלמים או דרוזים מופיעים יחד עם יהודים באותה רשימה והם נבחרים יחד איתם" (ראו **ארכיון תנועת החרות – מכון ז'בוטינסקי**, תיק מס' 18/13/13, 3 בינואר 1977). גם מפלגות ציוניות חדשות שקמו במהלך שנות ה-70 וביניהן שינוי, ד"ש ורצ פתחו את שורותיהן לחברים ערבים.

הדיונים במפא"י ובמפלגת העבודה לנוכח דרישות הערבים להשתלב במפלגות

תביעותיהם של חלק מחברי הכנסת מטעם הרשימות הערביות בשנות ה-50 המוקדמות להשתלב בשורות מפא"י נתקלו בהתנגדות. ראשי המפלגה טענו אז כי שילוב ערבים במפלגה דווקא עלול לגרוע מהמפלגה את קולותיהם של רבים מהמצביעים הערבים. הטיעון השני שהעלו המתנגדים לשילוב ערבים במפא"י ומאוחר יותר במפלגת העבודה קשור להיותן מפלגות יהודיות וציוניות. סגן יושב ראש

הוויכוח הפנימי בתוך מפא"י ובהמשך במפלגת העבודה בעד ונגד קבלת חברים ערבים המשיך להתקיים גם לאורך שנות ה-60 וה-70. על אף כל הנאמר לעיל, גורמים במפא"י קבעו כבר בסוף שנות ה-50 כי המפלגה לא תוכל להמשיך ולמנוע לאורך שנים את שילוב החברים הערבים בשורותיה. הם הסבירו כי במצב שכזה עלולים רבים מתומכיה הערבים לנקוט קווי פעולה לאומיים ומתבדלים, ואת זאת הם ביקשו למנוע.

לקראת סוף שנות ה-60, ובעיקר לאחר מלחמת ששת הימים, החלו יותר ויותר גורמים במפלגת העבודה להביע אהדה לאפשרות כי שערי המפלגה ייפתחו לערבים אשר שירתו בכוחות הביטחון. מרבית האזרחים הערבים היו בשעתו ועודם פטורים משירות צבאי. יוצאת דופן היא העדה הדרוזית, שבשנת 1956 הוכרה כלאום נפרד ועל בניה הוטל חוק גיוס חובה. השתתפותם הפעילה של הדרוזים במלחמה תרמה באורח ממשי לתמיכה ההולכת וגוברת שניכרה במפלגת העבודה בשאלת שיבוצם של דרוזים ברשימות המפלגה לכנסת. אמנון לין הושפע מהביקורת שהשמיעו דרוזים, צעירים בעיקר, נוכח דחיקתם משורות מפא"י ובהמשך גם ממפלגת העבודה. לין ראה במתן האפשרות לערבים יוצאי צבא להשתלב במפלגת העבודה צעד הכרחי בעל בסיס מוסרי, וקבע כי יש לנקוט אותו כלפי כל מי מבין האזרחים הערבים המוכן לסכן את חייו למען המדינה. לין האמין שצעד כזה אף ישכנע גורמים נוספים בקרב האוכלוסייה הערבית להירתם לשמירה על ביטחון המדינה ויוביל להגדלת היקף המתגייסים לצה"ל. כמוהו סברו גם יגאל אלון, סגן ראש הממשלה ויושב ראש הוועדה לענייני ערבים במפלגת העבודה, ויעקב כהן, איש המחלקה הערבית בהסתדרות. לאלה מבין תומכי מפלגת העבודה הערבים שלא שירתו בעבר בצבא והביעו רצון להימנות עם חברי המפלגה, הציעו אלון וכהן להתנדב לשירות מילואים בצה"ל.

יגאל אלון הסביר מדוע הוא תומך באופן מיוחד בשילובם של הדרוזים. בניגוד לכלל הערבים בישראל, אלון העריך שהדרוזים עומדים בפני תהליך של היטמעות בחברה הישראלית. הוא ביסס את השערתו על מספר גורמים: שיעורם המצומצם יחסית של הדרוזים בתוך אוכלוסיית ישראל; השירות בצה"ל, שמקרב בין הצעירים הדרוזים לבין חבריהם היהודים; וגם העובדה שבדת הדרוזית רבים העקרונות שאינם גלויים לכול (כולל לדרוזים הלא-דתיים עצמם). אלון האמין שלאור זאת, רבים מקרב הדרוזים ינטשו את דתם במוקדם או במאוחר, ושאינם יצטרפו דרוזים למפלגת העבודה הרי שצעד שכזה כלל לא יורגש.

בכירים במפלגת העבודה המליצו לאפשר את כניסתם של גורמים נוספים אל המפלגה גם אם אינם יוצאי מערכת הביטחון. יגאל אלון הגדיר את הגורמים הללו: מי שתורם ליחסים בין יהודים לערבים או עושה בשליחויות שונות של

הכנסת ישראל ישעיהו קבע שצירוף ערבים למפלגה ציונית הוא "מין שאינו במינו" (ראו **ארכיון מפלגת העבודה**, תיק מס' 68-1962-24-2, 13 באפריל 1962) ולפיכך אינו עולה על הדעת. אמנון לין, ששימש ראש המחלקה הערבית במפא"י ובמפלגת העבודה במחצית השנייה של שנות ה-60, תמך בעמדתו של ישעיהו וטען ששילוב ערבים משמעותו הפיכת המפלגה לדו-לאומית, דבר הנוגד את הגדרתה הבסיסית כמפלגה יהודית. נימוק נוסף, שלישי, נשמע מפי ראשי מפא"י ערב הבחירות לכנסת השישית, שנערכו בתחילת נובמבר 1965. לטענתם, המאבקים הפנימיים במערכת הפוליטית הישראלית חייבו את ההתמודדות הנפרדת של הרשימות הערביות ולא – הן ייעלמו מהמפה הפוליטית ובכנסת לא יהיו נציגים ערבים. הנימוק הרביעי היה שהכנסת ערבים לרשימת המפלגה – אז כבר מפלגת העבודה – תיצור תקדים אשר יאלץ מפלגות ציוניות אחרות לשבץ אזרחים ערבים במקומות ריאליים בשורותיהן לכנסת. דבר זה יגדיל את מספרם של כלל הערבים בכנסת והם ישמשו לשון מאזניים בנושאים שכונו "עדיניים".

מסתבר שחברי כנסת ערבים נחשדו בחוסר נאמנות למדינה גם אם בני עדתם שירתו בצה"ל, ובעניין זה שאלה במאי 1969 ראש הממשלה גולדה מאיר את חברי לשכת מפלגת העבודה: "האם יש מישהו סביב השולחן הזה שיהיה מוכן לכך שישב פה דרוזי ובנוכחותו נברר עניינים רגישים כמו שאנחנו מבררים?" (שם, תיק מס' 26-1969-25-2, 29 במאי 1969). ישראל ישעיהו העלה סוגיה נוספת. הוא העריך ששילוב הערבים יביא אותם ברבות הימים גם למינויים בכירים, מזכיר המפלגה למשל, ואמר שמהלך כזה "אינו בא בחשבון" (שם, תיק מס' 33-1970-25-2, 19 במרס 1970). משה ארם, חבר כנסת מטעם אחדות העבודה-פועלי ציון ומפלגת העבודה בין השנים 1949-1959 ו-1961-1969, הביע חשש שמא יצטרפו ערבים רבים אל מפלגת העבודה, יציפו אותה ואף ישתלטו עליה; זלמן ארן, שר החינוך והתרבות בין השנים 1955-1960 ו-1963-1969, טען שצירוף ערבים לשורות מפא"י או מפלגת העבודה יפגע בהם בסופו של דבר, שכן הם לא יהיו חברים שווים בין שווים. ארן העיד על עצמו באפריל 1962 שהוא אישית היה מעדיף שהערבים כלל לא יחיו בישראל. ארן: "אני בדעה והייתי כל הזמן בדעה, שטוב היה גם לערבים וגם לנו אילו הם היו מעבר למדינה" (שם, תיק מס' 68-1962-24-2, 6 באפריל 1962). ולבסוף, בבסיסו של הסירוב בקרב חלק מבכירי מפא"י ומפלגת העבודה לצירוף ערבים למפלגות עמדה ההבנה שיהיה בכך קץ לשיטת הרשימות הערביות, ובמילים אחרות – סתימת הגולל על האפשרות לעשות בתוך האוכלוסייה הערבית כבתוך שלהם. יותר מכול, עמדותיהם של חברי הרשימות בעת ההצבעות בכנסת גרמו לכך שהמנדטים שניתנו לרשימות הלוויין הערביות בבחירות היו בפועל מנדטים נוספים למפא"י או למפלגת העבודה עצמן.

הביטחון האחרות: הדימוי הישראלי בעולם. לין סיפר שגורמים בקרב תנועות פועלים ברחבי העולם ניסו שוב ושוב לנגח את מדינת ישראל אחרי מלחמת ששת הימים. הם חזרו והשמיעו ביתר שאת טענה שנשמעה מפייהם עוד לפני המלחמה: מדינת ישראל ומפלגת העבודה הן גזעניות. הם הוסיפו שמפלגת העבודה היא אמנם מפלגה סוציאליסטית, אבל יש בה מקום לגזע אחד בלבד.

גורמים אחרים במפא"י ובמפלגת העבודה יצרו זיקה בין חברותם האפשרית של ערבים לבין הצטרפות של אזרחים ערבים לגופים אחרים הקשורים במפלגות. מרדכי נמיר הזכיר את ההחלטה לקבל ערבים להסתדרות העובדים הכללית, איגוד העובדים הגדול במדינה. נמיר העיד שהנימוקים נגד שילוב ערבים במפא"י היו זהים לנימוקים שעלו בזמנו נגד הכנסת ערבים לשורות ההסתדרות, ארגון יהודי ביסודו. ההחלטה בדבר קבלתם של פועלים ערבים כחברים שווי זכויות בהסתדרות התקבלה בקיץ 1959 לאחר דיונים ממושכים, שראשיתם מיד לאחר הקמת המדינה. בפועל מומשה ההחלטה רק בשנת 1966. נמיר ציין, עוד לפני שמוסדות ההסתדרות הביאו את ההחלטה לכלל ביטוי מעשי, ש"לא קרה כל אסון להסתדרות על ידי פתיחת שעריה לערבים", והעריך שכך יהיה גם במקרה של שילוב ערבים במפא"י (שם, 13 באפריל 1962). לאחר הקמתה של מפלגת העבודה (ינואר 1968), מהלך שכאמור חברו לו יחדיו המפלגות מפא"י, רפ"י ואחדות העבודה-פועלי ציון, הזכיר משה ארם לחברי לשכת מפלגת העבודה שבפועל חברים במפלגה מיום הקמתה למעלה ממאה ערבים, חברי אחדות העבודה-פועלי ציון. ארם הדגיש שנוכחותם לא עוררה מעולם בעיה ביטחונית או כל בעיה אחרת. ואילו יעקב כהן צפה שאם אכן יצורפו חברים ערבים למפלגת העבודה, לא תתעורר כל בעיה במקרים של דיונים רגישים שעניינם ביטחון המדינה. כהן העריך שחברי הכנסת הערבים עצמם יבינו שמקומם אינו בדיונים מסוג זה והם יצאו מהם ביוזמתם.

ואולם היו גם מי שטענו שקבלת ערבים ששירתו בצה"ל אל המפלגה תמנע אמנם את המשך אפלייתם של מי שתרמו לביטחון המדינה, אולם תעורר בעיות רבות אחרות, מורכבות לא פחות. יועץ ראש הממשלה לענייני ערבים שמואל טולידאנו טען שפתיחת השורות במפלגת העבודה אך ורק בפני יוצאי צה"ל ומערכת הביטחון אינה הוגנת, שכן היא מפלה את הערבים שחוק שירות צבאי לא חל גם עליהם. גורמים במפלגת העבודה צידדו בדבריו של טולידאנו. חבר לשכת המפלגה מרדכי סורקיס טען שאפליה בקבלה למפלגה על רקע זה עלולה לעורר תרעומת בקרב מי שאינו חייב בגיוס על-פי חוק, ובסופו של דבר לפגוע בשיעורי התמיכה של ערבים במפלגה. כך סברה גם חברת מרכז המפלגה נוהת קצב. קצב טענה עוד שמפלגת העבודה אינה יכולה לצפות לקבל תמיכה בקלפי מפעילים ואוהדים שלה

חבר הכנסת סוף אדין זועבי, שנת 1951

המדינה, בהסברה בינלאומית למשל. אמנון לין הסכים עם אלון והציע לצרף למפלגה גם את מה שהוא כינה "חריג קטן", כלומר, פעילים ותיקים ברשימות הערביות ובהסתדרות המזדהים רעיונית עם מפלגת העבודה ותומכים בה. כמו אלון, גם לין הזכיר באופן מיוחד את אלה מבין תומכיה הערבים של מפלגת העבודה אשר עשו לא אחת בשליחות המדינה בעולם. לין ציין שהוא מתכוון באופן מיוחד לסיף אדין זועבי, חבר כנסת ותיק מטעם רשימות לוויין שכהן בכנסת ברוב הקדנציות מאז הכנסת הראשונה ועד הכנסת התשיעית. טרם הקמת המדינה קיים זועבי קשרים הדוקים עם אנשי ה"הגנה" ונהג למסור לשירות הידיעות של הארגון (ש"י) מידע על הנעשה בכפרים הערביים בגליל, על הלכי הרוח בקרב התושבים וכיוצא בזה. לימים הוא קיבל בשל כך את "עיטור לוחמי המדינה". לאחר הקמת המדינה יצא סיף אדין זועבי לא אחת לחו"ל לסיורי הסברה שעסקו במצב הביטחוני בין מדינת ישראל לבין ארצות ערב הסובבות אותה, וכמו כן לצורך עריכת מגביות לטובת ההסתדרות. לין אמר על זועבי שמעשיו מוכיחים שקיבל על עצמו את חובת ההגנה על המדינה.

לאמנון לין היה הסבר נוסף מדוע על מפלגת העבודה לקבל לתוכה חברים ערבים ששירתו בצה"ל או בזרועות

חברי הכנסת אחמד א-ד'אהר (מימין) ואליאס נַח'לה במליאת הכנסת בירושלים, יוני 1963

את המטרה הזו והייתה להן משנה חשיבות לאור המקום המרכזי שהיה למפלגות הקומוניסטיות מק"י ורק"ח בפעילותם הפוליטית של יותר ויותר אזרחים ערבים החל משנות ה-60 המאוחרות. בכירי מפא"י ומפלגת העבודה אף טענו כי לא ירחק היום שבו תוקם בישראל מפלגה לאומית ערבית, וביקשו להימנע מן המהלך הזה או לפחות לדחות אותו ככל הניתן. הם היו ערים להיחלשות ההשפעה של מפלגותיהם בקרב האזרחים הערבים, בעיקר הצעירים שבהם, ובאופן מיוחד לכך שרוב הצעירים הערבים לא ראו בחברי הכנסת של הרשימות הערביות את נציגיהם והעדיפו לראות חברי כנסת ערבים המשולבים ברשימת מפא"י או מפלגת העבודה. ראשי המפלגות גם היו מודעים לחלק היחסי החשוב של הדור הערבי הצעיר בקרב כלל המצביעים הערבים: באוקטובר 1969, למשל, ערב הבחירות לכנסת השביעית, עמד שיעורם של הצעירים (בעשור השלישי והרביעי לחייהם) בקרב האזרחים הערבים בעלי זכות הבחירה על 45 אחוזים.

כל עוד היא מונעת מהם להיות חברים בשורותיה. יצחק בן-אהרון, שכיהן בכנסת ובממשלה מטעם מפ"ם, אחדות העבודה-פועלי ציון והמערך טען שעל המפלגה לאפשר לכלל האזרחים החפצים בכך, יהודים כערבים, להצטרף לשורותיה, וראה בכך עניין עקרוני וערכי. בן-אהרון האמין שדווקא בגלל היותה של המפלגה יהודית וציונית, לא ייתכן שהיא תהיה לא דמוקרטית ונעולה בפני מי שאינו יהודי. ולבסוף, משלהי שנות ה-50 ואילך העריכו יותר ויותר גורמים במפא"י, ולאחר מכן במפלגת העבודה, שאם לא תקבלנה המפלגות לתוכן נציגים ערבים, אם יוצאי צבא ואם לא, יגרום הדבר להתחזקות יריביהן הפוליטיים, הקומוניסטים למשל. עמדה זו הייתה קשורה למטרה נוספת של מפא"י ושל מפלגת העבודה, שהייתה אינטרס מדיני וביטחוני מובהק של הממסד הישראלי: פגיעה בכוחם ובהשפעתם של הקומוניסטים ברחוב הערבי, כיוון שאלו שללו את הסטטוס קוו המדיני שהתקיים אחרי הקמתה של מדינת ישראל. רשימות הלוויין הערביות שירתו גם

המהפך: פתיחת השורות במפלגת העבודה בפני ערבים

לאחר כשני עשורים של התחבטויות ודיונים פנימיים שהתנהלו במפא"י ובהמשך במפלגת העבודה בשאלת מקומם של האזרחים הערבים, הוחלט לבסוף לפתוח את שערי מפלגת העבודה בפני ערבים. הצעד מרחיק הלכת התרחש בתהליך הדרגתי בין השנים 1970-1973.

בשלב הראשון, החל ממרס 1970, נגעה ההחלטה לאזרחים הערבים אשר שירתו בצה"ל או במשטרת ישראל. לשכת מפלגת העבודה, שהתכנסה ב-12 במרס 1970 לדיון בשאלה המהותית אם לקבל אל המפלגה בני מיעוטים המשרתים בזרועות הביטחון, אישרה את המלצותיה של ועדת משנה מטעם הוועדה לענייני ערבים ודרוזים בעניין זה. ועדת המשנה מונתה בקיץ 1968, חודשים ספורים לאחר הקמת מפלגת העבודה, והוטלה עליה המשימה לבחון כיצד תוכל המפלגה לשלב בשורותיה ערבים יוצאי מערכת הביטחון. הוועדה סיכמה את עבודתה בסוף מאי 1969 בהמלצות אחדות: ראשית, לקבל כחברים במפלגת העבודה אזרחים ישראלים לא-יהודים אשר שירתו, משרתים או מוכנים לשרת בזרועות מערכת הביטחון והמזדהים עם המפלגה מהבחינה הרעיונית. חברי ועדת המשנה ציינו שהמלצה זו חלה הן באורח קולקטיבי הן באורח אישי, והסבירו שההערה מכוונת לבני העדה הדרוזית, שחוק גיוס חובה חל על בניה כולם. הם כיוונו לכך שלמפלגה יוכלו להצטרף גם דרוזים שלא שירתו בצה"ל או בזרועות אחרות של מערכת הביטחון הישראלית בגלל מגוון של סיבות: אם משום שהיו דתיים, אם מפני שהיו מבוגרים מגיל הגיוס, או נשים דרוזיות, שלא היו חייבות בשירות צבאי. ההמלצה השנייה הייתה לבחור ועדה נוספת, שתבחן כיצד ניתן לשלב בשורות מפלגת העבודה את כלל האזרחים הערבים. ולבסוף, סיעת מפלגת העבודה בכנסת התבקשה להזמין לישיבותיה את חברי הרשימות הערביות הנלוות למפלגה. סגן ראש הממשלה, יגאל אלון, אשר עמד בראש ועדת המשנה שגיבשה את ההמלצות, כרך בין ההמלצה הראשונה לשנייה. אלון סיפר שחברי הוועדה חששו שמא תיווצר בקרב הערבים שאינם חייבים בגיוס לצה"ל תחושה של חוסר תקווה שתוביל לתסיסה, ולכן נקבע, תוך ניסיון לפיצוי כלשהו, דיון בסוגיה זו. באשר להמלצה השלישית, אלון הבהיר שעמדה מאחוריה התמודדותן המשותפת של מפלגת העבודה ושל מפ"ם בבחירות לכנסת השביעית (1969) במסגרת המערך. עם חברי המערך נמנה כאמור גם חבר כנסת ערבי, עבד אל-עזיז זועבי, שהיה חבר מפ"ם.

פריצת הדרך הבאה בתולדותיה של מפלגת העבודה אירעה במאי 1973, כאשר לשכת המפלגה החליטה לקבל אל שורות המפלגה את כלל הערבים תושבי ישראל המזדהים עם עקרונותיה. כמו כן החליטו חברי לשכת מפלגת העבודה

לקיים מפקד בין הפעילים הערבים כצעד מקדים לבחירת צירים שיצורפו לוועידת המפלגה. זמן קצר לאחר שקיבלה לשכת מפלגת העבודה את החלטתה בדבר שילובם של כל האזרחים הערבים המעוניינים בכך, קיבלו חלק מהפעילים הערבים פנקסי חבר של המפלגה. על אף זאת, במשך שנה תמימה לאחר מכן נמנעה המפלגה מלכנס את הערבים לאספה או לכל פעילות אחרת. הצעד העלה בציבור הערבי חשש שמא חלוקת הפנקסים הייתה צעד ראוותני ותו לא. שישה חודשים לאחר מכן, ערב הבחירות לכנסת השמינית (שנערכו בדצמבר 1973), שילבו ראשי מפלגת העבודה ברשימתם לכנסת את המועמד הדרוזי כמאל מנצור. מנצור שובץ במקום נמוך ברשימה, המקום ה-64, ולא כיהן כמובן בכנסת השמינית. למעשה, מנצור זכה למקום ברשימת מפלגת העבודה עוד לפני הבחירות לכנסת השמינית, ולפני שצמרת מפלגת העבודה קיבלה את שתי ההחלטות בדבר שילוב מועמדים ערבים. בספטמבר 1969, כחודש לפני שהתקיימו הבחירות לכנסת השביעית, החליטו ראשי המפלגה להציב את מנצור ברשימת המפלגה, ובכך הוא היה למועמד הערבי הראשון ששובץ אי פעם ברשימת מפא"י או מפלגת העבודה לכנסת. יגאל אלון הסביר ששילובו של מנצור התבצע לאחר שהסתמן שהוועדה לענייני ערבים במפלגה עומדת להמליץ על שילובם של ערבים יוצאי מערכת הביטחון בשורות מפלגת העבודה. אולם מנצור שובץ במקום נמוך לכל הדעות, המקום ה-92 ברשימה. מאוחר יותר הסביר יגאל אלון כי מקום זה ניתן למנצור מפני שהדרוזים לא נמנו בזמנו עם חברי מפלגת העבודה. כמאל מנצור לא כיהן בכנסת השביעית. לאחר הבחירות הגיע יגאל אלון לביקור אצל משפחתו של מנצור בכפר עוספיא, ובפני מאות נכבדים דרוזים הוא התחייב כי בכנסת השמינית יכהן מנצור כחבר כנסת. "אם לאו", אלון שם את ידו על לבו והבטיח – "אני מתפטר" (ראו **מעריב**, 24 באפריל 1977). ואולם בפועל לא כך היה. לאחר סדרה של פניות מצד מנצור לראשי מפלגת העבודה, ערב הבחירות לכנסת השמינית (1973) הוא שובץ כאמור במקום ה-64 ברשימת מפלגת העבודה, ועל אף שלא כיהן בכנסת השמינית, לא התפטר אלון מתפקידו. גם במערכת הבחירות לכנסת התשיעית (1977) לא שובצו אזרחים ערבים במקומות ריאליים ברשימת מפלגת העבודה, ובמקביל התמודדו רשימות לוויין ערביות בחסות המפלגה. יש לציין שהקמת רשימות הלוויין בשנים 1973 ו-1977 עמדה בניגוד גמור להצהרתו של יגאל אלון בנובמבר 1969, זמן קצר לאחר מערכת הבחירות לכנסת השביעית. אלון התחייב אז כי זו הפעם האחרונה שבה מקימה המפלגה רשימות ערביות נפרדות, והבטיח שהחל ממערכת הבחירות לכנסת השמינית תתמודד רשימה שתכלול מועמדים יהודים וערבים כאחד.

רק 11 שנים לאחר קבלת ההחלטה לאפשר לערבים ששירתו במערכת הביטחון על זרועותיה להצטרף למפלגת

"נוחים" למפלגות, הביקורת שהייתה להם על המפלגות ועל מדיניותן בתחומים השונים נשמעה (אם בכלל) בקול ענות חלושה, ולפיכך ייתכן שבמפא"י ובמפלגת העבודה היה מי שחשש שדווקא החוגים הערבים הצעירים – שהיו מודעים לזכויותיהם, חדורי תחושת ביטחון עצמי, חשופים לתקשורת ושלטו היטב בשפה העברית – יצרו בתוכן אופוזיציה מבית. כניסתם של האזרחים הערבים הצעירים יותר אל החיים הציבוריים גררה אחריה שינוי של ממש בתודעה ובתפישתם של האזרחים הערבים כשחקנים בזירה הפוליטית. הדור הצעיר היה לא רק משכיל ואקטיבי יותר בהשוואה לפעילים הפוליטיים המבוגרים, אלא גם עצמאי בדעותיו. לא ניכרה אצלו תחושת תלות בממסד הישראלי כפי שהתקיימה אצל קודמיו, והתנהלותו הפוליטית הושפעה מרצונותיו ומעמדותיו שלו, לא מתכתיבים של כוח פוליטי מרכזי וגדול ככל שיהיה. הדבר בא לידי ביטוי, בין היתר, בחוסר נכונותם של הצעירים הערבים להשלים עם קיומן של רשימות הלוויין הערביות שהיו פיקטיביות בעיקרן, ובתביעתם ליטול חלק פעיל בקביעת מדיניותן של מפא"י ושל מפלגת העבודה בסוגיות הקשורות לאזרחי ישראל הערבים. לא פחות מכך, המרחק שחלף מאז הקמת מדינת ישראל והלם התבוסה הערבית הכוללת במלחמה נתנו גם הם את אותותיהם: תחושת הפחד שניזונה מהמלחמה התפוגגה ככל שחלף הזמן, ובמיוחד כתוצאה מכך שהדור הצעיר לא חזה בתבוסה ולא חווה אותה. גם ביטולו הסופי של הממשל הצבאי (1966) היה צעד שעורר תקוות לביטול שאר המחיצות בין יהודים לערבים בישראל. כל אלה, והצטרפותם של צעירים ערבים רבים למעגל המצביעים החל משנות ה-60, בשל שינויים דמוגרפיים שחלו במהלך השנים, גרמו אף הם לירידה בכוחן ובהשפעתן של הרשימות הערביות ברחוב הערבי אל מול התמיכה הגוברת במפלגות הקומוניסטיות מק"י ולאחר מכן רק"ח. הצעירים נתפשו גם כמאיימים על מקומם של המנהיגים דאז, הן בכנסת והן בחברה הערבית בכללותה. למפא"י ולמפלגת העבודה היה, אם כך, אינטרס נוסף: לרצות את עושי דברה מקרב המנהיגות הערבית המבוגרת ולהיטיב עמה, בין היתר על-ידי מניעת כניסתם של הצעירים לחיים הפוליטיים.

במידה מסוימת שירתה שיטת רשימות הלוויין בזמנה את האינטרסים של כל המעורבים בעניין: של המפלגות עצמן, של חלק מהאזרחים הערבים ושל הממסד המדיני והביטחוני. מדובר היה ברצון של מפא"י ומפלגת העבודה להבטיח את שליטתן בחברה הערבית באמצעות יצירת עתודה של תומכים בה ללא עוררין, ובמקביל בצורך של האזרחים הערבים ביציבות שהקנתה להם ביטחון. לזו הייתה חשיבות יתרה לאור השבר והאובדן שחוו בשנת 1948. דווקא משום כך, היו מי שנודעה אצלם חשיבות לפעילותם של חברי הרשימות הנספחות, אשר שימשו גורם מתווך בין מוסדות השלטון ובין האוכלוסייה הערבית. חברי

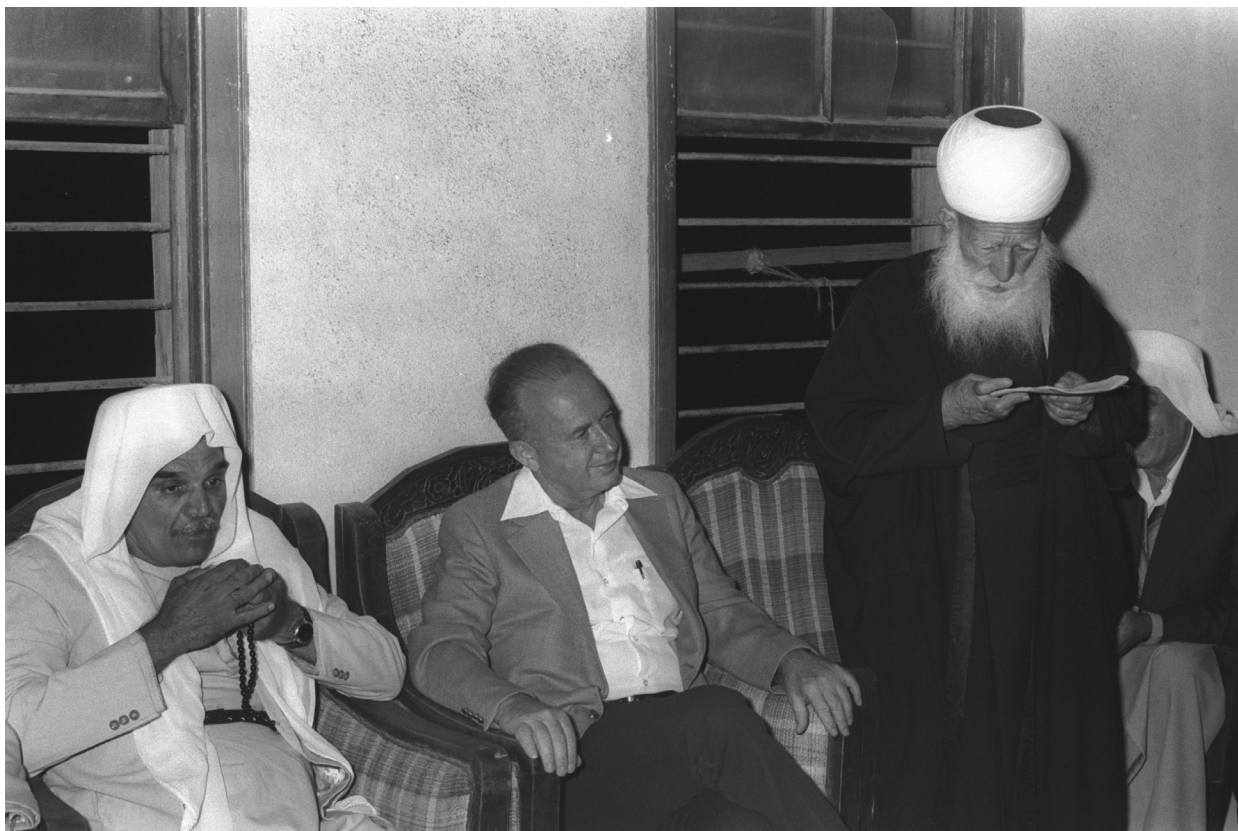
העבודה (1970), ושמונה שנים לאחר שלשכת מפלגת העבודה החליטה לצרף את כלל האזרחים הערבים המעוניינים בכך (1973), שיבצו בכירי המפלגה מועמד ערבי במקום ריאלי ברשימתם לכנסת. היה זה חמד ח'לאילה, אשר היה לאזרח הערבי הראשון שניהן בכנסת כנציג מטעם מפלגת העבודה. מערכת הבחירות לכנסת העשירית (יולי 1981), שהייתה הראשונה מזה 33 שנים שבה התמודדה מפלגת העבודה כשהיא מפלגת אופוזיציה, סימלה גם את תום עידן הרשימות הערביות אשר פעלו בחסות מפלגות ציוניות. רק אז, בקיץ 1981, חדלה מפלגת העבודה ממנהגה המסורתי ולא הקימה ולו רשימת חסות ערבית אחת. הדחתה של המפלגה ארבע שנים קודם לכן ממעמד הבכורה שהיה לה במשך שנים רבות בפוליטיקה הישראלית פגעה אנושות בכוח ההשפעה שלה. ח'לאילה כיהן בכנסת במשך קדנציה אחת, ולקראת הבחירות לכנסת האחת-עשרה (1984) שיבצה הוועדה המסדרת של מפלגת העבודה מועמד ערבי אחר במקום ריאלי ברשימתה: עבד אל-והאב דראושה. בינואר 1988, לקראת תום הקדנציה, פרש דראושה ממפלגת העבודה והקים את המפלגה הערבית הראשונה במערכת הפוליטית הישראלית – המפלגה הדמוקרטית הערבית (מד"ע).

סיכום

ככל שחלפו השנים, נשמעו דרישות הולכות וגוברות מצד בני הדור הצעיר בחברה הערבית לבטל את הרשימות הערביות ולשבץ נציגים ערבים בשורות מפא"י ובמפלגת העבודה. מדוע לא נעטרו המפלגות לבקשות אלה ועמדו על המשך קיומן של הרשימות הערביות? מדוע לא השכילו ראשי מפא"י ומפלגת העבודה להתחשב בתמורות שחלו בחברה הערבית ולתת להן ביטוי בביטולן של רשימות הלוויין הערביות ובשילובם של אזרחים ערבים ברשימת מפא"י או מפלגת העבודה?

דומה שהחל מאמצע שנות ה-60 היו ראשי מפא"י טרודים בנושאים אחרים ולא דווקא במקומם של הערבים במפלגה. היו אלה סוגיות פנים-מפלגתיות, כמו למשל המתיחות בין דוד בן-גוריון לבין לוי אשכול – מתיחות שהתבטאה בין היתר בפרישתו של בן-גוריון ממפא"י ובהקמת רשימת פועלי ישראל (רפ"י).

ייתכן כי דווקא המודעות לשינויים הדוריים שחלו בקרב האוכלוסייה הערבית ולהיותו של הדור הערבי החדש משכיל ודעתן, העלתה חששות שמא שילובם של צעירים ברשימות הנלוות או במפלגה עצמה יהיה למפא"י ולמפלגת העבודה לרועץ. התנהלותו של הדור הערבי הצעיר עמדה בניגוד גמור לזו של ההנהגה הערבית המסורתית, שאליה השתייכו רוב חברי הכנסת והמועמדים מהרשימות הערביות הנספחות למפא"י ולמפלגת העבודה. האחרונים היו

ראש הממשלה יצחק רבין וסגן שר החקלאות ג'בר מועדי מאזינים לראש העדה הדרוזית שייח' אמין טריף בקבלת פנים בכפר ג'וליס, אוגוסט 1976

הקמתה של המפלגה הדמוקרטית הערבית בשנת 1988 הייתה בבחינת אות לבאות. עבד אל-והאב דראושה התמודד בראשותה בבחירות לכנסת השתיים-עשרה (1988), והתמיכה שהמפלגה זכתה לה הקנתה לה מושב אחד בכנסת. שמונה שנים לאחר מכן, לקראת הבחירות לכנסת הארבע-עשרה (1996), ייסד עזמי בשארה את "הברית הלאומית הדמוקרטית" (בל"ד), וחברי כנסת מטעמה מכהנים מאז בכנסת. החל מהקדנציה החמש-עשרה של הכנסת (1999-2003) מכהנים בכנסת גם נציגי "התנועה הערבית להתחדשות" (תע"ל) בראשות אחמד טיבי. לבל"ד ולתע"ל יש ייצוג גם ברשימה המשותפת אשר הוקמה בינואר 2015, לקראת הבחירות לכנסת העשרים.

ההחלטה לקבל חברים ערבים אל שורות מפלגת העבודה לא גרמה לשינוי מהותי ביחס המספרי בין נציגיה היהודים והערבים של המפלגה בכנסת. חברים ערבים כיהנו מטעם מפלגת העבודה בכנסת רק החל מהקדנציה העשירית שלה (1981-1984), ומספר חברי הכנסת הערבים מטעמה לא עלה מאז מעולם על שלושה. חששם של גורמים במפלגה שמא יציפו חברים ערבים את המפלגה – חשש

הכנסת מטעם הרשימות תרמו, אם כך, לאינטרסים של שני הצדדים כאשר מחד גיסא הם פעלו ליצירת אמון הדדי מסוים ומאידך גיסא – לשמירה על היציבות הפוליטית.

מדיניות הבידוד וההדרה של מפלגת העבודה ביחס לערבים ניכרה היטב גם בקדנציה העשירית (1981-1984) ואף בקדנציה האחת-עשרה (1984-1988) של הכנסת, אף שבשתייהן חרגה מפלגת העבודה מִמנהגה והציבה ברשימותיה מועמדים ערבים במקומות שנחשבו בזמנו ריאליים: ח'לאילה שובץ במקום ה-47 ברשימת מפלגת העבודה, ואילו ארבע שנים לאחר מכן שובץ עבד אל-והאב דראושה במקום ה-42 בין מועמדי המפלגה. עם זאת, גם בכנסת העשירית ובכנסת האחת-עשרה לא זכו חברי הכנסת ח'לאילה ודראושה לשיתוף מלא בפעילויות השונות של המפלגה. כך קרה אפילו במקרים שבהם במרכז הדיונים עמדו סוגיות הקשורות באוכלוסייה הערבית. דראושה מחה בזמנו על הרחקתו מדיונים שהתקיימו בתוך המפלגה בנושא האוכלוסייה הערבית: "הוזמנו כל מיני ערביסטים. רק ערבי לא הוזמן. אפילו אותי, חבר כנסת של מפלגת העבודה, לא הזמינו" (כותרת ראשית, 27 בינואר 1988).

שעלה בדיונים שהתקיימו לאורך השנים במפא"י ובמפלגת העבודה - לא התממש אם כך. הביקורת על חוסר השילוב של נציגים ערבים בחיים הפוליטיים כשווים בין שווים, ועל הצגת השתתפותה הפוליטית של האוכלוסייה הערבית כולה כלא-לגיטימית, נשמעה גם לאחר שדראושה הקים את המפלגה הערבית הראשונה (1988). הביקורת נסבה, בין היתר, סביב אי-שיתופן של מפלגות ערביות (מד"ע ואחרות שקמו בהמשך בעקבותיה) בקואליציות, והתמקדה בעיקר בקואליציה שהקים אהוד ברק בשנת 1999. ברק זכה בזמנו לתמיכה של יותר מ-95% מהמצביעים הערבים בבחירות הישירות לראשות הממשלה, ובכל זאת העדיף שלא לשתף את המפלגות הערביות בקואליציה. כך גם בעקבות התבטאותו של ראש הממשלה בנימין נתניהו אשר ביום הבחירות לכנסת העשרים (מרס 2015) הציג את הצבעת האזרחים הערבים כסכנה, ועוד.

הטענות בדבר הזרתם של הערבים מהפוליטיקה הישראלית עומדות גם מאחורי שינוי מרחיק לכת נוסף בהתארגנות הפוליטית של האזרחים הערבים: התמודדות משותפת של המפלגות הערביות בבחירות לכנסת העשרים במסגרת "הרשימה המשותפת". הרשימה, שהוקמה בינואר 2015, כוללת - לראשונה בהיסטוריה של הפוליטיקה הערבית בישראל - את המפלגות הערביות ואת חד"ש היהודית-ערבית. להקמתה תרמה בעיקר העלאת אחוז החסימה מ-2% ל-3.25%, כתוצאה מחוק המשילות שהתקבל בכנסת במרס 2014. חוק זה הוא אחד משורה של חוקים מסדרת "חוקי הנאמנות" שהתקבלו בשנים האחרונות בכנסת ונחשבים לפוגעים בזכויותיהם של האזרחים הערבים. אליו מצטרפות החלטותיה של ועדת הבחירות המרכזית מדי מערכת בחירות לפסול מהתמודדות חלק מהמפלגות הערביות ומחברי הכנסת הערבים, בנימוק שבפעילותם יש משום פגיעה בביטחון המדינה. בנוסף, כתוצאה מהקמתה של הרשימה המשותפת ניכרה לראשונה עלייה בשיעור השתתפותם של אזרחים ערבים בבחירות לכנסת, זאת לאחר שנים של שיעורי הצבעה נמוכים יחסית ואף הימנעות מהצבעה. ימים יגידו אם השינוי בהשתתפות הפוליטית הערבית כפי שניכר בכנסת העשרים הוא מגמה מתמשכת או אפיזודה חולפת.

ארכיון מפלגת העבודה, תיק מס' 4-1965-926-2, "בדיקת האפשרות של הכנסת ערבים לרשימת המערך - הנחיות לדיון במטה הבחירות, המחלקה הערבית".

ארכיון מפלגת העבודה, תיק מס' 570-1968-932-2, "ישיבת הוועדה לבדיקת כניסת הדרוזים למפלגת העבודה הישראלית", 29 באוגוסט 1968.

ארכיון מפלגת העבודה, תיק מס' 570-1968-932-2, ג'בר מועדי ואליאס נח'לה לפנחס ספיר (מזכיר מפלגת העבודה), 30 בספטמבר 1968.

ארכיון מפלגת העבודה, תיק מס' 26-1968-25-2, "מפלגת העבודה הישראלית - ישיבת הלשכה", 29 במאי 1969.

ארכיון מפלגת העבודה, תיק מס' 40-1969-910-2, "דברי יושב ראש הוועדה לעניינים ערבים ודרוזים, סגן ראש הממשלה יגאל אלון, בישיבת הלשכה, שנתקיימה ביום 29.5.1969, בדיון על קבלתם למפלגה של בני מיעוטים המשרתים ברועות הבטחון".

ארכיון מפלגת העבודה, תיק מס' 33-1970-25-2, "פרוטוקול סטנוגרפי מישיבת לשכת מפלגת העבודה הישראלית", 19 במרס 1970.

ארכיון מפלגת העבודה, תיק מס' 32-1973-932-2, "המלצות ועדת המשנה של הוועדה המדינית בנושא מדיניות מפלגת העבודה והמערך במגזר הערבי", יגאל אלון, 29 בפברואר 1972.

ארכיון מפלגת העבודה, תיק מס' 3-1973-15-4, "הבחירות לכנסת השמינית בקרב הערבים", סלים ג'ובראן לאהרון ידלון, למרדכי סורקיס ולאברהם גבלבר, 17 באוגוסט 1973.

ארכיון תנועת החרות - מכון ז'בוטינסקי, תיק מס' 18/13/13/1, "הוועדה הארצית ה-13 - פרוטוקולים מדיוני הוועדה", כרך א, 3 בינואר 1977.

ראובן בן-צבי, "העבודה" נתנה סטירת לחי לדרוזים וזריקת עידוד לרק"ח", **מעריב**, 24 באפריל 1977.

מאיר בראלי, **מתנועה למנגנון: ניתוח התנוונותה של תנועת העבודה**, תל אביב: אילב, 1994.

נחום ברנע, "הייתי מוציא לפנסיה את ארבעת הגדולים", **כותרת ראשית**, 27 בינואר 1988.

מאיר הראובני, "מרד הדרוזים הצעירים על מקום ריאלי ברשימת 'העבודה'", **מעריב**, 11 ביולי 1973.

סיף א-דין זועבי, **שאהד עיאן: מד'כראת (עד ראייה: זיכרונות)** שפרעם: דאר אל-משרק לל-תרג'מה' ואל-טבאעה' ואל-נשר, 1987 (בערבית).

רענן כהן, **בסבך הנאמנות: חברה ופוליטיקה במגזר הערבי**, תל אביב: עם עובד, 1990.

יעקב לנדאו, **הערבים בישראל: עיונים פוליטיים**, תל אביב: מערכות, 1971.

אלי רכס, **המיעוט הערבי בישראל בין קומוניזם ללאומיות ערבית, 1965-1991**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1993.

מקורות האיורים:

תמונה בעמוד 121: באדיבות אוסף התצלומים הלאומי, צלם: *Cohen Fritz*

תמונות בעמודים 123, 128: באדיבות אוסף התצלומים הלאומי, צלם: *Pridan Moshe*

תמונה בעמוד 124: קריקטורה מאת דוש (קריאל גרדוש), **מעריב**, יוני 1956. באדיבות משפחת גרדוש

תמונה בעמוד 127: באדיבות אוסף התצלומים הלאומי, צלם: *Brauner Teddy*

תמונה בעמוד 131: באדיבות אוסף התצלומים הלאומי, צלם: *Milner Moshe*

לקריאה נוספת:

ארכיון מפלגת העבודה, תיק מס' 148-1957-926-2, "פרוטוקול מישיבת הוועדה לענייני ערבים", 30 בינואר 1958.

ארכיון מפלגת העבודה, תיק מס' 68-1962-24-2, "פרטי כל ישיבת מזכירות המפלגה", 6 באפריל 1962, 13 באפריל 1962.

ארכיון מפלגת העבודה, תיק מס' 148-1957-926-2, "ישיבת הוועדה לענייני ערבים", 4 במאי 1962.